

Чирко Б.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ І СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ НІМЕЦЬКИХ РАЙОНІВ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД У 1920-ТІ РР.

Питання утворення та організації роботи німецьких національних адміністративно-територіальних одиниць викликають значний інтерес у вітчизняних істориків та етнологів. У публікації зазначається, що коло питань, якими займалися органи влади в національних адміністративно-територіальних одиницях у 1920-х роках, було досить широким (господарський розвиток районів та сільських рад; землеустрій; організація хлібозаготівель). Особлива увага приділялася питанням кадрового та соціально-управлінського характеру – підготовці національних кадрів, діяльності місцевих органів влади, залученню місцевого населення до роботи районних та сільських рад, інших установ низового радянського і партійного апарату. Підкреслюється також, що з середини 1930-х років в умовах загального згортання роботи серед національних меншин система національного адміністративно-територіального районування розформовується, а німецькі та інші адміністративно-територіальні одиниці (районні і сільські ради) припиняють своє існування. Подібні «реорганізації» негативно відбилися на забезпеченні культурно-освітніх, мовних та інших запитів німецького населення України. Джерельну базу публікації становлять документи державних архівів України.

Ключові слова: німецька етнічна група, адміністративно-територіальне районування, німецькі райони, німецькі сільські ради, кадрова політика, місцеві органи влади.

Питанням утворення та організації діяльності німецьких адміністративно-територіальних одиниць присвячено чимало публікацій вітчизняних науковців. Зазначені проблеми досліджуються в наукових працях В.І. Наулко, В.Б. Євтуха, М.І. Панчука, І.М. Кулинич, О.І. Безносова, В.М. Васильчука, М.Е. Козиревої, а також інших дослідників історії німецької етнічної групи в Україні. Автор пропонованої публікації продовжує дослідження суспільно-політичних і соціальних аспектів діяльності німецьких національних районів та сільських рад.

Розглядаючи суспільне та соціально-господарське становище німецької етнічної групи в Україні у 1920-х рр., варто відзначити, що зменшення земельних ділянок колоністів, руйнація традиційних форм господарювання, недоліки в організації землевпорядження, погіршення господарського стану німецьких та менонітських сільськогосподарських колоній, недоліки адміністративно-територіальної системи, неухвага до національно-культурних, релігійних та інших запитів етнічних груп привели до загострення соціальної напруженості, стали причиною масової еміграції німецьких колоністів. Такий розвиток подій аж ніяк не вписувався в доктрину комуністичного режиму з його

гаслами «розкріпачення націй» та «розв'язання національного питання». Для запобігання подальшому загостренню соціальної та етнополітичної ситуації (зокрема, еміграційним тенденціям у німецьких та менонітських колоніях) влада вдалася до рішучих заходів. Із середини 1920-х рр. в Україні почала активно впроваджуватися система національного районування. Утворювалася широка мережа освітніх та інших установ, діяльність яких полягала у забезпеченні національно-культурних, освітніх та мовних потреб національних меншин.

Формування системи національно-територіального районування почалося у 1923 р. із виділення німецьких, а потім болгарських, грецьких та чеських національних сільських рад. Зупинимося на процесі організації системи національно-територіального районування. У 1924 р., ще до утворення у складі України Молдавської АСРР, було сформовано 5 німецьких національних районів – Люксембурзький (Донецька губернія), Ландауський, Зельцький (Одеська губернія), Молочанський та Пришибський (Катеринославська губернія). Наприкінці 1926 – на початку 1927 р. діяло вже 12 національних районів, із них 7 німецьких – Високопільський (Херсонська округа),

Гросс-Лібентальський та Фрідріх-Єнгельсівський (Одеська округа), Люксембурзький (Маріупольська округа), Карл-Лібкнехтівський (Миколаївська округа), Молочанський та Пришибський (Мелітопольська округа), а також 3 болгарських – Великобуяликський (Одеська округа), Романовський та Цареводарівський (Мелітопольська округа), польський Мархлевський (Волинська округа) та єврейський Сейдеминухський (Херсонська округа).

Внутрішній адміністративний поділ національних районів формувався відповідно до чисельності та національного складу їх населення. Так, до складу Пулинського німецького національного району входили 2 польські національні сільські ради (Кошелівська, Радецько-Болярська), російська (Адамівська), єврейська (Пулино-Єврейська) та декілька українських сільських рад; до Молочанського німецького національного району – російська національна сільська рада (Трудолюбимівська), а до Люксембурзького німецького національного району – грецька національна сільська рада (Новокерменчиська). Німецькі національні сільські ради входили до складу інших національних районів. Так, Олександропільська та Новософіївська німецькі національні сільські ради знаходилися у Сталіндорфському єврейському національному районі; Карл-Марксівська – у Калініндорфському єврейському національному районі; Долинська – у Колярівському болгарському національному районі; Нейгеймська та Таргачківська – у Мархлевському польському національному районі.

Розглянемо докладніше питання щодо національного складу населення національних адміністративно-територіальних одиниць. Зазначимо, що необхідною умовою створення національних районів, селищних та сільських рад була більшість у складі їхнього населення певної національної групи. Так, німці у складі німецьких національних районів (станом на 1927 р.) становили 75,9%. Для порівняння відзначимо, що болгар в болгарських національних районах становили 73,5%, росіяни в російських національних районах – 71,6%, поляки у складі польського Мархлевського національного району – 68,9%, євреї в єврейському Сейдеминухському районі – 79,7%.

У Фрідріх-Єнгельсівському німецькому національному районі (станом на 1925 р.) проживало 20 578 чоловік – німці (14 504 осіб, що становило 70,5% загальної кількості його мешканців), українці (4389 – 21,3%), росіяни (468 – 2,3%), євреї (655 – 3,2%), молдовани (404 – 1,9%), поляки

(112 – 0,5%), а також представники інших етнічних груп. Відповідно до національного складу населення району на його території було виділено 6 німецьких національних сільських рад (Зельцька, Кандельська, Баденська, Страсбурзька, Мангеймська та Ельзаська), 3 українські (Уваровська, Отрадівська, Ексарівська) та 3 змішаних німецько-українських сільські ради (Секретарська, Вигодянська, Октябрська). У німецьких та українських сільрадах головами сільрад були обрані відповідно німці та українці, а в змішаних – або німці, або українці. З 216 членів сільських рад (станом на 1925 р.) було 155 німців, 44 українці, 12 росіян, 2 молдавани, 2 євреї [1, арк. 3]. За соціальною та партійною приналежністю – 89 членів КНС та бідняків, стільки ж середняків, 18 службовців, 9 робітників, стільки ж вчителів та 2 лікарів; 200 безпартійних, 14 членів та кандидатів в члени КП(б)У, 2 члени ЛКСМУ. Серед голів сільських рад було 7 німців та 5 українців. За соціальним станом – 3 члени КНС та бідняки, 4 середняки (всі безпартійні) [1, арк. 7]. За такими ж принципами формувалися органи влади й інших національних районів та сільських рад.

Широкому представництву національних меншин в органах влади та управління сприяла відповідна кадрова політика. У 1920-х рр. в Україні здійснювалися різноманітні заходи щодо висування та підготовки представників різних національних груп для роботи в радянських державних, господарських та інших установах, зокрема тих, що діяли в національних адміністративно-територіальних одиницях. У травні 1926 р. на засіданні Адміністративно-фінансової комісії при РНК УСРР розглядалося питання «Про забезпечення районів з переважаючою кількістю будь-якої нацменшості спеціальними та кваліфікованими робітниками, які би знали мову цієї нацменшості». У травні 1929 р. Центральна Комісія у справах національних меншостей при ВУЦВК розглянула питання «Про укомплектування національних районів та рад медичним, агрономічним, землеустрійним та ветеринарним персоналом, що володіє мовами національних меншостей» [2, арк. 18–19], у лютому 1930 року – «Про заходи до підготовки кадрів для національних районів та сіл» [3, арк. 43].

Перепідготовка працівників німецьких національних сільських рад здійснювалася на окружних та міжокружних курсах, що діяли в Одесі, Києві та Житомирі, а також на німецькому секторі загальних курсів у м. Мелітополі. Курси були розраховані на 164 працівників німецьких

національних сільських рад. У жовтні 1930 р. відбулася нарада з питань підготовки апаратних працівників національних кадрів, в роботі якої взяли участь представники Центральної Комісії у справах національних меншостей при ВУЦВК, Наркоматів освіти, охорони здоров'я, юстиції, внутрішніх справ, а також Укрколгоспспілки. Учасники наради вказували на відсутність у низці центральних установ належного обліку складу національних кадрів, серйозні недоліки у перспективному плануванні їх подальшої підготовки, а також звернули увагу наркоматів освіти й охорони здоров'я на необхідність збільшення прийому студентів до вузів, кустарно-промислових шкіл та ФЗУ. Підготовку апаратних працівників для партійних, радянських, господарських, кооперативних, культурно-просвітніх та інших установ здійснювали радянсько-партійні школи, комуністичні університети та інші навчальні заклади. Апаратних працівників вищої «ланки» в Україні готували у Комуністичному університеті національних меншостей заходу (КУНМЗ) у Москві. У КУНМЗ діяли єврейський, німецький, латиський, литовський та румунський сектори.

Водночас чисельність та професійна підготовка кадрового складу для роботи в німецьких національних адміністративно-територіальних одиницях залишалася досить низькою. Для ефективної роботи в органах влади необхідно було мати необхідний штат працівників зі знанням німецької мови, специфіки національно-культурних і релігійних традицій місцевого населення, насамперед тих, хто мав досвід роботи в партійних, державних та радянських органах, а таких катастрофічно не вистачало. На початковому етапі організації німецьких районів для роботи в партійних, кооперативних та інших організаціях намагалися залучати німецьких та австрійських емігрантів, а також вихідців з інших країн, які перебували в Україні з часів Громадянської війни. Так, у Ландауському районі на посаду секретаря районного партійного комітету було призначено Губерта, члена соціалістичної партії США, а завідувача агітаційно-пропагандистського відділу райпарткому – австрійського соціаліста Шауера. Районну організацію КНС очолив член соціал-демократичної партії Австрії Фогель. Проте емігрантів із соціалістичним минулим, які б висловили бажання брати участь у «радянському будівництві», було мало. Основу кадрового складу в німецьких районах становили партійні функціонери і дуже рідко – вихідці з місцевого німецького населення. Досить показовим в цьому відношенні

було формування кадрового складу Люксембурзького німецького національного району. У відомостях про обстеження стану Люксембурзького району в розділі «Забезпечення району робітниками і підготовка кадрів» (30 квітня 1930 р.) зазначалося, що районна партійна організація нараховувала 121 члена та кандидата в члени КП(б)У, КСМУ – 202. Однак, на думку авторів документу, інструктора з роботи серед національних меншостей та представника окружного бюро національних меншостей, такої незначної кількості членів партійної та комсомольської організацій було недостатньо для забезпечення районного апарату працівниками, які володіли німецькою мовою та могли ефективно працювати з німецьким населенням. У Люксембурзькому районі не вистачало працівників районної ланки (завідувача райадмінвідділу, завідувача райторгвідділу та інших співробітників) і особливо агрономів, які б володіли німецькою мовою і могли вільно спілкуватися з мешканцями німецьких колоній. Для підготовки місцевих кадрів для радянсько-селянського активу були організовані спеціальні курси у складі 80 чоловік, ще 14 селян проходили підготовку на окружних курсах. Однак підготовка на курсах проводилася російською мовою, і тому результати роботи були досить низькими [4, арк. 149]. Про низький рівень кадрового забезпечення йшлося у звітах про роботу Карл-Лібкнехтівського, Молочанського та інших німецьких національних районів. У документах радянських та партійних органів підкреслювалося, що проблеми з кадровим забезпеченням мали суттєві негативні наслідки для проведення соціально-господарської та громадської роботи в регіонах компактного проживання німецького населення.

Значимо, що коло питань, якими займалися органи влади в національних адміністративно-територіальних одиницях, було досить широким (господарський розвиток районів та сільських рад; землеустрій; впровадження колгоспного ладу; організація хлібозаготівель; функціонування адміністративної, судової та фінансово-господарської системи; забезпечення виборчих кампаній; нагляд за релігійно-конфесійними громадами). Органи влади приділяли увагу активізації діяльності місцевих виконкомів рад. Однак варто сказати, що інтенсивність і організація роботи німецьких сільрад значно відрізнялася. У акті обстеження німецької сільради Тіге (Кочубеєвка) Петровського району Херсонської округи (5 січня 1928 р.) давалася позитивна оцінка її діяльності. У документі відзначалося, що уповно-

важені сільради є в кожному населеному пункті, члени сільради працюють старанно та організовано, а її діяльність відбувається за активної участі місцевих колоністів. У сільраді було виділено земельну, культурну, фінансову та адміністративну комісії, які, за висновками члена окружного бюро національних меншостей, діяли досить активно. Усі комісії мали протокольну книгу своїх засідань, їхня робота проводилася відповідно до затвердженого календарного плану, засідання комісій відвідувалися виборцями, а сама їхня робота здійснювалася під контролем та з активною участю районних органів влади [5, арк. 84]. В акті обстеження також відзначалося, що найбільш «продуктивною» була робота земельної комісії. За ініціативою комісії було проведено внутрішній землеустрій. Земельна комісія займалася питаннями отримання кредитів для проведення сільськогосподарських робіт, розведення худоби, проведення посівних кампаній та організації земельних колективів. Культурна комісія брала участь в організації у сільраді хат-читалень, а також ремонту шкільних приміщень [5, арк. 85]. Водночас в інших німецьких сільрадах робота комісій мала суто формальний характер і не була ефективною. В акті обстежень стану роботи Миколаївської німецької національної сільської ради Васильківського району Дніпропетровської округи (6 вересня 1927 р.) зазначалося, що в сільраді виділено 3 комісії (земельна, з адміністративного устрою та санітарна; культурно-освітня та з охорони материнства і дитинства; фінансово-господарська та з роботи з громадськими організаціями), проте рівень їхньої роботи був дуже низьким. Плани роботи комісій були складені, однак вони повною мірою не охоплювали питань, які були у їхній компетенції. Календарні плани засідань комісій, за винятком культурної комісії, також були відсутні. На засіданнях комісій, які проводилися дуже рідко, за звітний період було розглянуто лише 16 питань. Колоністи практично не брали участі в засіданні комісій та не цікавилися їхньою діяльністю [5, арк. 9 звор. – 10]. Формалізм, низький рівень практичної роботи, відсутність тісних зв'язків із населенням німецьких колоній були характерні для більшості німецьких сільських рад.

Радянські і партійні органи уважно відстежували соціально-господарські, конфесійні та політичні процеси, які відбувалися в німецьких національних адміністративно-територіальних одиницях, а також регіонах компактного проживання німецького та менонітського населення

України, щодо політичного стану в німецьких сільськогосподарських колоніях, господарської та громадської діяльності німецької та менонітської кооперації, міграційних тенденцій, функціонування етноконфесійних громад, ставлення німецького населення до заходів радянської влади. Особливу стурбованість влади викликала відсутність авторитету німецьких секцій при партійних організаціях серед населення колоній, нечисленність партійних організацій, особливо в сільській місцевості. Про надзвичайно низький рівень роботи місцевих секцій КП(б)У, розгубленість та безпорадність дій поодиноких членів партії та ЛКСМУ, неспроможність проведення активної роботи серед німецького населення свідчать архівні документи, звіти німецьких секцій, акти обстежень німецьких колоній та сільських рад. У зв'язку з цим відзначимо, що важливі матеріали про соціально-господарський та політичний стан німецького населення були, зокрема, отримані під час обстежень низки німецьких колоній Катеринославської губернії, які проводилися окружним бюро національних меншостей у жовтні – листопаді 1925 р. Причому особлива увага приділялася питанням політичного характеру, а також діяльності місцевих осередків КП(б)У. Стосовно колонії Мар'ївка Карл-Марксівського німецького національного району в акті обстежень у розділі «Партійне будівництво» (31 жовтня 1925 р.) зазначалося: «З колоністів партійців [ніколи] не виходило. Ставлення до партії, можна сказати, байдуже. Колоністи мають певну недовіру до міцності партії [так в документі – Авт.] та осуджують її за політику в релігійному питанні» [6, арк. 76]. В акті обстежень колонії Рибальськ (Фішерсдорф) також Карл-Марксівського району (30 жовтня 1925 р.) писалося: «В колонії ком[уністичного] осередку ніколи не було і членів КП(б)У з колоністів не виходило. Населення до партії ставиться байдуже» [6, арк. 56]. Подібна оцінка стану партійної роботи давалася і в акті обстежень німецької колонії Ямбург Лоцманово-Каменецького району.

Розгорнутий аналіз політичних процесів в середовищі німецької національної меншини подавався в «Огляді стану роботи серед німецького населення УСРР». Зазначений документ було підготовлено на підставі звітів німецьких секцій КП(б)У за 1927 р. Зрозуміло, що оцінки партійної роботи були різними, водночас переважали негативні характеристики впливу партійних органів у місцях компактного проживання німецького населення. У більшості звітів в розділі «Політичний стан німецького села» йшлося про відсутність

помітного впливу німецьких секцій на селянську бідноту, КНС, недостатню роботу серед жінок та молоді, нечисленність партійних організацій у німецьких районах та сільрадах, насторожене, а інколи і вороже ставлення колоністів до заходів радянської влади, низький рівень громадсько-політичної свідомості німецького населення тощо [7, арк. 9]. За матеріалами звітів партійних організацій на обліку перебувало 22 німецькі секції та 15 кандидатських груп, хоча така цифра вважалася неповною. В «Огляді стану роботи серед німецького населення УСРР» відзначалося, що «майже у всіх звітах секцій відсутні цифрові дані про кількість німецьких осередків, членів партії німців та ріст партії, що вказує на те, що облік поставлений погано» [7, арк. 14]. Наведемо витяги зі звітів німецьких секцій про стан роботи місцевих партійних осередків. У документі зазначалося: «Хоча кількість партосередків збільшилася, зріст партії за рахунок німецького населення слабкий» (зі звіту Житомирської секції). «Що стосується роботи осередків, спостерігається деяке зрушення, наприклад, осередки активно працюють усільрадах та інших громадських організаціях. За ініціативою одного осередку побудовано сільбуд.

Осередки користуються авторитетом серед селянства. Партактив складається, головним чином, із товаришів на відповідальних посадах. Активістів на низовій роботі дуже мало. Ріст партії слабкий» (зі звіту Мелітопольської секції)» [7, арк. 14–15]. Як висновок у документі відзначалося: «Зріст партії за рахунок німецького населення недостатній, партійний актив із рядів місцевого населення слабкий. Масова робота осередків не має системного характеру і слабка» [7, арк. 16]. Підводячи певні підсумки зазначеного, ще раз варто сказати, що важливим напрямом заходів влади щодо національних меншин (зокрема, німецької етнічної групи) в Україні було утворення та організація діяльності національних адміністративно-територіальних одиниць. Особлива увага в роботі національних районів та сільських рад приділялася питанням кадрового та соціального забезпечення, насамперед – підготовці національних кадрів, діяльності місцевих органів влади, залученню місцевого населення до роботи районних та сільських рад тощо. Водночас треба підкреслити, що мешканці німецьких та менонітських поселень переважно не брали активної участі в роботі партійних органів та заходах радянської влади.

Список літератури:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 298.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 367.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 481.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 512.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 323.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 201.
7. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 795.

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ РАБОТЫ НЕМЕЦКИХ РАЙОНОВ И СЕЛЬСКИХ СОВЕТОВ В 1920-Е ГГ.

Вопросы создания и организация работы немецких национальных административно-территориальных единиц вызывают значительный интерес у отечественных историков и этнологов. В публикации отмечается, что круг вопросов, которыми занимались органы власти в национальных административно-территориальных единицах в 1920-х годах, был достаточно широким (хозяйственное развитие районов и сельских советов; землеустройство; организация хлебозаготовок). Особое внимание уделялось вопросам кадрового и социально-управленческого характера – подготовке национальных кадров, деятельности местных органов власти, привлечению местного населения к работе районных и сельских советов, иных учреждений низового советского и партийного аппарата. Подчеркивается также, что с середины 1930-х годов в условиях общего свертывания работы среди национальных меньшинств система национального административно-территориального районирования расформируется, а немецкие и иные административно-территориальные единицы (районные и сельские советы) прекращают свое существование. Подобные «реорганизации» негативно сказались на обеспечении национально-образовательных, языковых и иных запросов немецкого населения Украины. Источниковедческую базу публикации составляют документы государственных архивов Украины.

Ключевые слова: немецкая этническая группа, административно-территориальное районирование, немецкие районы, немецкие сельские советы, кадровая политика, местные органы власти.

SOCIO-POLITICAL AND SOCIAL ASPECTS OF THE ORGANIZATION OF THE WORK OF GERMAN REGIONS AND VILLAGE COUNCILS IN THE 1920S.

The foundation and organization of the work of the German national administrative-territorial units are within considerable interest of local historians and ethnologists. In the paper it is noted that the range of issues that authorities in the national administrative-territorial units dealt with in the 1920s were quite broad: the economic development of districts and village councils; land development; organization of grain procurement. The special attention was paid to the staff and social management issues – training of national staff, activities of local governments, involvement of local people in the work of the district and village councils and other grassroots institutions of the Soviet Union and party apparatus. It is also emphasized that from mid-1930-ies in terms of a general reduction of work among the national minorities the system of national administrative-territorial zoning was eliminated, and the German and other administrative-territorial units (district and village councils) ceased to exist. Such "reorganization" has had a negative impact on the provision of cultural, educational, language and other needs of the German population in Ukraine. The sources base is represented by the documents of the state archives of Ukraine.

Key words: *German ethnic group, the administrative-territorial zoning, German areas, German village councils, staff policy, local authorities.*